

Ковальчук Іван (м. Житомир)

Кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України Житомирського державного
університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2726-2866>
УДК 930 «1943–1950-х рр.»

**ВВЕДЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ У РЯДЯНСЬКО-
КОМУНІСТИЧНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ
ПРОПАГАНДИСЬКОГО КЛІШЕ «УКРАЇНСЬКО-
НІМЕЦЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ» ЯК ЗАСОБУ БОРОТЬБИ
З НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ РУХОМ В УКРАЇНІ
(ІСТОРІОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛЬНИЙ АНАЛІЗ)**

У статті розглядається питання запровадження та використання в радянсько-комуністичному ідеологічному дискурсі пропагандистського кліше «українсько-німецькі націоналісти». На основі даних історіографії і джерельної бази відстоюється теза про перше введення вказаного кліше у 1943 р., а не на початку 1945 р., як це прийнято у більшості вітчизняних досліджень. Тиражування кліше «українсько-німецькі націоналісти» пов'язане з брошурою академіка О. Богомольця «Радянська Україна і українсько-німецькі націоналісти в Канаді». Воно активно використовувалося у різного виду радянсько-комуністичних документах упродовж 1944 р. Масового вживання цей штамп набув після доповіді наркома закордонних справ УРСР Д. Мануїльського на нараді вчителів західних областей України 6 січня 1945 р. Відтоді він поступово проник у пропагандистську публіцистику і суспільну свідомість народу СРСР. Кліше «українсько-німецькі націоналісти» стало ще одним засобом боротьби з українським націоналістичним рухом, продовживши «історичну традицію» російської/радянської пропаганди, яка попередньо сконструювала низку типологічних кліше — «виговці», «мазепинці», «петлюрівці» і таке подібне. Послугуванням цим штампом тривало до кінця 1940-х — початку 1950-х рр., коли від нього поступово відмовились, повернувшись до більш загального означення «українські буржуазні націоналісти».

Ключові слова: О. Богомолець, історіографія, кліше «українсько-німецькі націоналісти», КП(б)У, Д. Мануїльський, ОУН, Українська РСР, український націоналістичний рух, УПА.

Війни та масштабні збройні конфлікти, щонайменше нового та новітнього періодів історії людства, завжди супроводжувалися потужною

пропагандистсько-ідеологічною кампанією стосовно дискредитації та шельмування обраного супротивника. У сучасній науково-популярній лексиці ця «вербальна артпідготовка» позначається терміном «гібридна війна». Українська держава нині це простежує стосовно себе надзвичайно наглядно, ставши об'єктом гібридної війни з боку Російської Федерації. Проте представники української державницької ідеології та самостійницького руху вже неодноразово протягом останніх трьох століть піддавалися цькуванню з боку держав та рухів, які не сприймали українців як самодостатню націю.

У новітній українській історіографії до теми введення в офіційний вжиток та подальшого функціонування кліше «українсько-німецькі націоналісти» неодноразово зверталися. Найпевніше, одним із перших був науковець Юрій Шаповал із науково-публіцистичною статтею «“Дорогі українсько-німецькі націоналісти!”» на сторінках інформаційно-аналітичного щотижневика «Дзеркало тижня» у грудні 2000 р. [1]. Головний акцент автора робився на відсутності належної термінологічної уніфікації серед дослідників, політичної волі і розуміння важливості цього питання у тогочасного політичного керівництва України. Також дослідник відзначив: «...один із найвідоміших сталінських сикофантів Дмитро Мануїльський, який і винайшов формулу “українсько-німецькі націоналісти”» [1]. До аналізу «вкладу» Д. Мануїльського у формування пропагандистського кліше та ідеологічного гоніння на українських націоналістів ми вдамося згодом, а стосовно наведеної цитати, варто відзначити, що таким чином дослідник «приписав» появу цього «терміну» особі наркома закордонних справ та одночасно заступника голови Ради народних комісарів радянської України, що хронологічно датоване початком 1945 р. Вказана прив'язка простежується і в інших публікаціях професора Ю. Шаповала [2, с. 15; 3, с. 186–187].

Володимир Горак розглядав появу «досить оригінального терміну» [4] і дещо «удревнив» запровадження кліше «українсько-німецькі націоналісти», пов'язавши його із зверненням Президії Верховної ради УРСР від 12 січня 1944 р., де йшлося: «Дорогі товариші, робітники, селяни, інтелігенти! Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог — зграя німецько-українських націоналістів» [5, с. 619].

Упродовж 2000-х — початку 2010-х рр. у працях багатьох вітчизняних дослідників українського націоналістичного руху середини ХХ ст. питання запровадження пропагандистського кліше «українсько-німецькі націоналісти» розглядалося з позиції, що його поява датована доповіддю Д. Мануїльського від 6 січня 1945 р. — Анатолій Русначенко [6, с. 234], Галина Стародубець [7, с. 11], упорядники збірника документів «ОУН і УПА в 1944 році: документи» [8, с. 13], Олександр Ішук [9, с. 17]. Думку, подібну до описаної вище, поділяє також Олег Ленартович: «Після

завершення Другої світової війни з'явився стереотип, що його пропагувала радянська влада, який визначався терміном «українсько-німецькі буржуазні націоналісти» [10, с. 17, 73; 11, с. 89].

Дослідження українських науковців другої половини 2010-х років характеризуються певною вибірковістю та деталізацією питання запровадження терміну «українсько-німецькі націоналісти». У дисертаційному дослідженні Тараса Ковалевича вказується: «Як мінімум ще навесні-влітку 1943 р. саме у радянських документах з'явився термін “українсько-німецькі націоналісти”» [12, с. 59]. Микола Слободянюк з приводу появи вказаного кліше наводить такі дані: «Саме з подачі авторів декількох публікацій виникло відоме пропагандистське кліше “українсько-німецькі націоналісти”» [13, с. 149]. Наведена думка підкріплена посиланнями на окремі видання 1943–1945 рр.

Отже, новітня вітчизняна історіографія нині немає єдиного бачення стосовно питання введення до радянсько-компартійної пропаганди та публіцистики кліше «українсько-німецькі націоналісти». Проте у дослідженнях останніх років не спостерігається стандартної прив'язки у цьому питанні до особи та публікації Д. Мануїльського.

Метою цієї публікації є відстеження історичної передумови, власне появи, початку функціонування та ідеологічного призначення пропагандистського штампу «українсько-німецькі націоналісти».

Кліше з виразною негативною конотацією найчастіше «майструвалися» російською/радянською великодержавницькою та українофобською пропагандою і публіцистикою. Нині відомо, що перший варіант такого кліше пов'язаний з ім'ям гетьмана Івана Виговського, коли його соратників і прихильників української самостійності «термінували» виговцями [14; 15]. Більш масштабний пропагандистський штамп був похідним від імені «зрадника українського народу» Івана Мазепи [16, с. 67]. «Мазепинцями» вже аж наприкінці XIX — на початку XX ст. почали таврувати як політичну складову українського національного руху зокрема, так і загалом український національний/націоналістичний рух на теренах Російської та Австро-Угорської імперій. Уже у роки Першої світової війни кліше «мазепинство» отримало певний нормативно-правовий аспект — звинувачення у «мазепинстві» ставало повноправною підставою для адміністративного та судового переслідування українських діячів, особливо в окупованих російською імператорською армією Східній Галичині та Північній Буковині [17, с. 426–427]. Прикметною обставиною є те, що поява цього штампу фіксується не у першій половині XVIII ст., а саме у вказаний період, коли український національний рух являв собою значну силу, здатну завдати шкоди «единой и неделимой России» (рос.). Наступним означенням виразників української національ-

ної/державницької ідеології стали петлюрівці, як такі собі «ідейні спадкоємці» «мазепинців». Початково, петлюрівцями називали лише представників збройних сил та урядових структур Директорії УНР у середині самої України, не вкладаючи у це визначення негативної конотації, окрім хіба що надмірної персоніфікації та вождизму. Але радянська пропаганда, використавши найперше значне безвладдя та єврейські погроми, криміналізацію в Україні 1919–1920 рр. і згодом фарс навколо процесу щодо засудження/виправдання убивці Головного отамана УНР С. Шварцбарда, зробила змістову підміну — звела образ керівника української державної формації до «одного з верховодів української буржуазно-націоналістичної контрреволюції» [18, с. 371], а петлюрівці стали виключно представниками сили реакційного та шовіністичного спрямування, не тільки антибільшовицького й антиросійського, а також антисемітського та антиукраїнського(!) забарвлення [19, с. 180]. Це кліше, окрім пропагандистського, також набуло й нормативно-правового значення — у ході ідеологічних переслідувань та масових репресій 1930-х рр. у Радянській Україні воно стало синонімічним означенням «контрреволюційній діяльності» та «зраді Батьківщині». Як і у випадку з «мазепинцями», «петлюрівцями» приписувалася звужена соціальна база — служіння інтересам поміщиків, експлуататорів, буржуазії. Але ще одним обов'язковим атрибутом таких «прислужників класу експлуататорів» було їхнє запроданство іноземній державі чи міжнародним військово-політичним блокам. У випадку з І. Мазепою — це Шведське королівство, а щодо С. Петлюри — спочатку це була Польща, а після невдачі спільної військової кампанії «частина петлюрівців стала найманцями розвідок імперіалістичних держав» [18, с. 373]. Найбільш відомим ідеологічним штампом для маркування українців, носіїв націоналістичної ідеології та прихильників державності у другій половині ХХ ст. стали, як відомо, «бандерівці». Формування цього штапу та загалом цілої ідеологеми, яка автоматично увібрала всі, описані на прикладі «мазепинців» та «петлюрівців» видові ознаки розгорнулося паралельно із введенням до радянсько-компартійного пропагандистського лексикону кліше «українсько-німецькі націоналісти». На думку авторів видання «Українська Повстанська Армія: історія нескорених», стрижнем антиупівської пропаганди стала теза про зраду і злочин «українсько-німецьких націоналістів» та про їхню співпрацю з «фашистськими окупантами» [20, с. 69]. У подальшому використанні саме жупел «бандерівці» став основним, яким і нині послуговуються пропагандисти антиукраїнської спрямованості. Можна констатувати, що пропагандистський оксиморон «українсько-німецькі націоналісти» виявився перехідною, тимчасовою, не зовсім вдалою, на думку самої ж радянської влади, варіацією для боротьби на ідеологічному фронті.

Виходячи з доступної на сьогоднішній день джерельної бази, можна підставно стверджувати, що перше введення до пропагандистського та публіцистичного обігу токсичного штампу «українсько-німецькі націоналісти» пов'язане з публікацією наприкінці травня–червні 1943 р. брошури підписаної відомим вченим, академіком союзної та низки республіканських академій, президентом АН Української РСР Олександром Богомольцем «Радянська Україна і українсько-німецькі націоналісти в Канаді» [21]. Ми свідомо вказали прикметник «підписана», тому що питання авторства вказаної брошури та постать самого О. Богомольця у розрізі цього питання потребують окремого розгляду. Видається більш ніж сумнівним, що вчений-патофізіолог та організатор українського наукового співтовариства зацікавився життям української діаспори Канади та її структур, пильно простежував історію українського національного руху упродовж першої половини ХХ ст., тощо. Найпевніше радянсько-комуністичне керівництво намагалося використати авторитет вченого для формування потрібної суспільної думки. Такий підхід у свій час надзвичайно промовисто описав ще Ф. Ніцше: «І безліч можновладних, прагнучи жити в злагоді з народом, попереду своїх коней запрягали ще й ослика — якого-небудь славетного мудреця» [22, с. 105]. Проте є ще одна обставина, яка породжує додаткові міркування. «Доповідна записка НКВС УРСР до НКВС СРСР про хід слідства у справі членів Львівської крайової екзекутиви ОУН» з грифом «цілком таємно», датована 30 вересням 1940 р. містить наступну інформацію: «Мирон прийняв меры к организации работы по ОУН на территории восточных областей УССР, а руководитель Краковского центра ОУН Бандера имел ввиду втянуть в орбиту вражеской работы президента Академии Наук УССР Богомольца» (рос.) [23, с. 83]. Наявність такої інформації у радянських органів внутрішніх справ і державної безпеки безумовно позначилася на їхньому «відношенні» до О. Богомольця. З іншого боку, і сам академік, будучи «на олівці» та знаючи про сумні долі своїх колег, українських вчених (згадати, хоча б академіка Агатангела Кримського), швидше за все прагнув подібним чином продемонструвати свою лояльність до радянського режиму. Тому цілком можливо, що цей пасквіль з'явився за особистим бажанням академіка О. Богомольця, оскільки у 1945 р. ним була видана і пропагандистська стаття «Зрадники українського народу». Стосовно ж ставлення українських націоналістів до О. Богомольця, то наявна досить негативна оцінка — визначений «червоним служакою» [24, с. 106]. Виходячи з цього факту, можна відповідально стверджувати, що «своїм» для оунівців О. Богомольцем не був.

У брошурі «Радянська Україна і українсько-німецькі націоналісти в Канаді», обсягом 14 малоформатних сторінок, яку опублікували у Москві

накладом 30 тис. примірників, провідною ідеєю слугувала оцінка здобутків українців, завдяки союзу найперше з російським народом, за 25 років радянської влади: «У кінці грудня 1942 р. відбулися урочисті загальні збори Української Академії Наук, присвячені історичній даті — 25 грудня 1917 року, даті проголошення радянської влади на Україні» [21, с. 9]. Попри цілий набір алогічних і несумісних з реальними фактами тверджень, до прикладу, — «Дата проголошення радянської влади на Україні є водночас дата проголошення її державності. Україна стала вільною Українською Радянською Соціалістичною Республікою, рівноправним членом великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [21, с. 11], виглядає цілком зрозумілою і щирою авторська позиція щодо заклику українського народу на боротьбу з ненависним ворогом — «фашистськими варварами». Проте одночасно з патріотичним тоном яскраво простежується інше, не менш важливе з ідеологічної точки зору завдання: «приєднати» до зовнішнього ворога ще й внутрішнього опонента — українських націоналістів, цим самим позбавляючи їх навіть права на існування: «У цих мерзенних спробах знищити українську науку і культуру, винищити український народ щонайдіяльнішу допомогу подають німецьким варварам українсько-німецькі націоналісти» [21, с. 12].

Це була наглядна спроба ототожнити український націоналізм та німецький фашизм (читай — нацизм — *I. K.*). І такий підхід давав радянській стороні дієві аргументи для пропагандистської кампанії. Використавши факти співпраці обох ОУН з військовими та, частково, політичними силами нацистської Німеччини у 1941 р., і певні домовленості щодо взаємного нейтралітету на останньому етапі відступу німецьких армій з українських земель у 1944 р., радянська пропаганда отримала підстави стверджувати про «українсько-німецький характер» українського руху опору [25, с. 113]. Подібно до «мазепинців» і «петлюрівців» жупел «українсько-німецькі націоналісти», окрім ідеологічного, отривав виразне нормативно-правове значення, ставши своєрідним «кваліфікаційним терміном» у кримінальному обвинуваченні, тому його використовували навіть у слідчих справах 1944 р. [26, арк. 28]. Під час подальшої боротьби з українським націоналістичним рухом системні випадки порушення радянської законності обумовлювались боротьбою з українсько-німецькими націоналістами, правоохоронні органи та партійні структури зазвичай не реагували на такі прояви і винних не притягували до відповідальності [27, с. 60.]

Фактом, який засвідчує більш раннє, ніж доповідь і публікація Д. Мануїльського на початку 1945 р. «винайдення» пропагандистського кліше «українсько-німецькі націоналісти» є його обмежене циркулювання у другій половині 1943 р., і різного рівня документах усього 1944 р.

У постанові ЦК КП(б)У «Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні», датованій 15 липням 1943 р., зазначено: «В листовках и устной агитации разоблачают сущность украинско-немецких националистов, как агентов Гитлера» (рос.) [2, с. 79]. Також варто ще раз згадати звернення Президії Верховної ради УРСР від 12 січня 1944 р., де по тексту загалом тричі вживається це словосполучення [5, с. 619–620]. Подібний за походженням документ, окрім «українсько-німецьких», для стилістичного різноманіття й гри слів, визначив і «зграю німецько-українських націоналістів» [8, с. 86–88]. У звіті «Про діяльність підпільних партійних організацій і партизанських загонів Житомирської області у період Великої Вітчизняної війни», датованому липнем 1941 р. — січнем 1944 р., зазначено: «Гітлерівці і їхні найманці українсько-німецькі націоналісти розпочали грабунок і жорстоку розправу над мирними жителями району [йдеться про події в Чуднівському районі Житомирської області — І. К.]» [28, арк. 63]. А в документах Житомирської партизанської дивізії ім. М. Щорса, які формувалися у 1942–1944 рр. фігурують «українсько-німецькі націоналістичні банди» [29, арк. 6]. Звернення-листівка Президії Верховної ради УСРС та Ради народних комісарів УРСР окличним зверненням «До учасників так званих “УПА” та “УНРА”» від 12 лютого 1944 р. також термінологічно просякнута дефініціями про «українсько-німецьких націоналістів» [8, с. 105–109; 30, с. 235]. 1 березня 1944 р. на VI сесії Верховної ради УРСР Микита Хрущов виголосив доповідь «Звільнення українських земель від німецьких загарбників та чергові завдання відновлення народного господарства Радянської України», де особливу увагу приділив «ворогам українського народу — українсько-німецьким націоналістам». Чергове звернення Верховної ради, РНК та ЦК КП(б)У УРСР від 27 листопада 1944 р. під назвою «До населення західних областей України», містило заклик до тих, хто опинився у бандах, «повернутися у села, заявити про свій розрив з “українсько-німецькими націоналістами”» [31, с. 953, 966]. В інструкціях Волинського обкому КП(б)У від 3 жовтня 1944 р. прямо було зазначено: «В масово-політичній роботі необхідно розкривати провокаційність і брехливість гасла українсько-німецьких націоналістів “За вільну і незалежну Україну”» [32].

Велика кількість повідомлень НКВС УРСР, датованих 1944 р., містила доволі однотипні означення, зокрема, повідомлення від 22 березня «Про ліквідацію українсько-німецької банди, так званої “УПА” разом з главарем банди Трофімчуком»; повідомлення від 26 березня «Про ліквідацію українсько-німецької банди, так званої “УПА” разом з главарем банди “Чернець”», тощо [8, с. 135–138].

Вказана семантична одиниця також почала використовуватися і в назвах офіційних документів вищих державних та партійних органів. Для

прикладу, неведемо лише окремі документи, аби продемонструвати загальну тенденцію. Як-то: доповідна записка секретаря Ровенського обкому КП(б)У Василя Бегми називалася «Про боротьбу з бандами українсько-німецьких націоналістів в Ровенській області» за період з лютого 1944 р. по лютий 1945 р. [10, с. 335], орієнтування «Про діяльність українсько-німецьких націоналістів в Західних областях Української РСР за період 1941–1944 рр.», затверджене наркомом внутрішніх справ УРСР В. Рясним у березні 1944 р. [10, с. 407] та доповідна записка начальника контррозвідки «Смерш» 1-го Українського фронту генерал-майора Миколи Осетрова секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову «Про дії українсько-німецьких націоналістичних банд і заходи по боротьбі з ними» від 15 травня 1944 р. [10, с. 429–430].

У 1944 р. на Волині було видруковано 12 різних листівок, відозв уряду Української РСР до членів УПА, загальний наклад яких складав 225 тис. примірників. У населених пунктах проводилися мітинги та різноманітні збори, присвячені, головним чином, темі — «Українсько-німецькі націоналісти — найлютіші вороги українського народу» [10, с. 323]. Лише в Дрогобицькій області за вказаний період було прочитано до 2 тис. подібних лекцій [30, с. 241]. Про вживання цього пропагандистського штампу уже на рівні масової свідомості вказував у спогадах дисидент Євген Сверстюк, а на той час — мешканець Волині і свідок нацистської окупації: «... в 1944 р. цих людей опору заклеюють “українсько-німецькими націоналістами”?» [33, с. 318].

Після повернення на терен України у 1943–1944 рр., радянська влада і комуністична партія прагнули поліпшити власний імідж в очах українського народу, найперше мешканців приєднаних упереддень німецько-радянської війни регіонів, які перебували в умовах дещо «ліберальнішого» нацистського окупаційного режиму та активно засвідчили своє незадоволення радянським режимом. У листопаді 1944 р. Оргбюро ЦК КП(б)У видало постанову «Про проведення обласних і районних нарад селян, міських і районних зборів інтелігенції в західних областях України» [34]. Особливо ретельно «пропрацьовувалися» сфери, які мали значний вплив на настрої і свідомість суспільства — гуманітарна, освітня, соціальна. Показово демонструвалися пріоритети української культури, традицій і звичаїв, що мали прищипити місцевій інтелігенції дух соціалістичних перетворень. З початком 1945 р. при Львівському обкомі КП(б)У проводилися щомісячні зібрання інтелігенції, на яких обговорювали політичні та господарські питання [8, с. 13]. Подібні зібрання проводилися ледь не у всіх обласних центрах західного регіону Української РСР [35, с. 790]. Радянсько-комуністичний істеблїшмент головні сподівання покладав на освітян західних областей УРСР. Тому

ЦК КП(б)У з 5 по 10 січня 1945 р. у Львові провів міжобласну нараду вчителів, на якій були присутніми 1100 делегатів, що представляли 23-тисячну спільноту освітян регіону, а також вчителі з Києва та Харкова. Перед учасниками наради виголосили промови тодішній голова Раднаркому УРСР Леонід Корнісець, народний комісар освіти Радянської України Павло Тичина, поети та письменники: Максим Рильський, Володимир Сосюра, Андрій Малишко, Остап Вишня, Сергій Борзенко, яких компартія «навантажила» боротьбою на ідеологічному фронті. Були представлені доповіді науковців, діячів культури, також отримали слово 35 вчителів [31, с. 556; 36, с. 313–314]. Зокрема, завідувач кафедри педагогіки, професор Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Сава Чавдаров доповів на тему: «Народна освіта в Українській Радянській Соціалістичній Республіці» [37, с. 48].

Первинна ідея цієї наради передбачала обговорення проблем відбудови системи освіти і, зокрема, шкільної, але уже від самого початку її проведення стало очевидним, що радянська влада використала захід для «розтлумачення» вчителям ідеологічних настанов, генеральної партійної лінії і поточних завдань, які постали перед радянськими освітянами. Тому належну увагу на нараді вчителів відвели боротьбі з ідеологією, впливом і діяльністю українських націоналістів [27, с. 66].

Знаковою у цьому плані стала доповідь «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини», за визначенням Й. Сталіна «липового українця», Д. Мануїльського в другий день роботи наради — 6 січня 1945 р. Сам текст доповіді у 1945 р. і 1946 р. двічі опубліковувася окремою брошурою накладом 20 і 75 тис. примірників відповідно. Додатково вона була передрукована львівською та луцькою газетами «Вільна Україна» та «Радянська Волинь» [12, с. 74, 223]. Ця доповідь 15 березня 1945 р. направлена редакційною колегією журналу «Більшовик» секретарю ЦК ВКП(б) Олександрову Щербакову [31, с. 967]. Попри очевидне пропагандистське значення вказаного документу, широкого тиражування серед населення Радянської України, за межами її західних областей, він не набув. Центральні (київські) пресові органи свідомо обійшли його увагою. Деякі дослідники вважають, що це засвідчувало інформаційну блокаду українського націоналістичного руху [38, с. XII]. На нашу думку, у даному конкретному випадку йдеться не стільки про інформаційну блокаду, стільки про етапність пропагандистської боротьби і необхідність «підведення» під кліше «українсько-німецькі націоналісти» відібраної фактографічної бази та її розповсюдження на більш ширшому рівні суспільної свідомості.

Доповідь Д. Мануїльського та її вибіркове тиражування стали певним «спусковим механізмом» для наступного етапу боротьби радянського

режиму з підпіллям ОУН та УПА. Дослідник Володимир Старка так оцінив її значення: «Як наслідок, в 50-тих роках закладено фундамент цілого напрямку історіографії, пов'язаного з критикою “українського буржуазного націоналізму”. Своєрідним “взірцем” цього напрямку стала праця Наркома закордонних справ Української РСР Д. Мануїльського “Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини” (1945)» [39, с. 301]. Це твердження дещо суперечить представленій вище лінії аргументів. На нашу думку, з чим із наведеної позиції автора варто погодитись, то це той «рівень» і суспільний загал, який отримали «українсько-німецькі націоналісти» завдяки доповіді наркома закордонних справ УРСР. Відтепер про них офіційно повідомляли широким верствами інтелігенції західних областей, а згодом, і всієї Радянської України. Інший автор так визначив її значення: «Практично всім основним положенням, котрі були тут висловлені [мається на увазі доповідь Д. Мануїльського. — І. К.], невдовзі “відкрилася” широка дорога через мільйони пропагандистських примірників до багатьох радянських читачів» [12, с. 60].

Висловлена нами думка безпосередньо підтверджується подальшими діями радянсько-комуністичного режиму, які позначенні надзвичайною динамікою у протидії «українсько-німецьким націоналістам». ЦК КП(б)У 10 січня 1945 р. прийняв спеціальну секретну постанову «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України» [40, с. 189]. Її розіслали в західні обкоми КП(б)У, з метою активізації дій партійних осередків щодо ідеологічного виховання населення. Прямим наслідком доповіді Д. Мануїльського та секретної спецпостанови ЦК КП(б)У стало переслідування та цькування західноукраїнської інтелігенції [27, с. 65, 66].

Постанови з аналогічною назвою і тотожні за змістом будуть видані ЦК КП(б)У ще 26 лютого та 30 жовтня 1945 р. [10, с. 346]. До кінця 1940-х рр. пропагандистське кліше «українсько-німецькі націоналісти» було поширено в радянсько-комуністичному ідеологічному дискурсі. Воно надзвичайно часто представлене у кримінальних справах другої половини 1940-х рр. [41, арк. 28; 42, арк. 12 зв.; 43, арк. 3]. Цей трафарет продовжували використовувати в офіційних державних документах найвищого рівня. Зокрема, «Докладная записка Н. С. Хрущева И. В. Сталину о принятых мерах по борьбе с украинско-немецкими националистами» (рос.) від 14 лютого 1945 р., документ з аналогічною назвою, але вже за період з 1 лютого по 15 березня або «Докладная записка Н. С. Хрущева И. В. Сталину о продолжении борьбы с украинско-немецкими националистами в западных областях УССР» (рос.) за 16 червня 1945 р. тощо [31, с. 554, 600, 676]. На XVI з'їзді КП(б)У, який проходив у Києві 25–28 січня 1949 р. під час виступу все того ж Д. Мануїльського «українсько-

німецькі націоналісти» виявилися також «українсько-польськими, українсько-канадськими, які зараз стають націоналістами американськими». У цьому ж виступі було також використано термін «українські буржуазні націоналісти» [12, с. 59–60].

Вказаний факт видається важливим для розгляду теми нашої статті. Оскільки з кінця 1940-х рр. радянсько-комуністична пропаганда сама поступово відмовляється від власного кліше «українсько-німецькі націоналісти» та «переходити» на апробовану раніше термінологію — «українські буржуазні націоналісти». Практика засвідчила, що штамп «українсько-німецькі націоналісти» у повоєнний період викликав більше питань, ніж надавав пояснень. Логічним мало б бути зникнення українського націоналістичного руху після розгрому та капітуляції Третього райху, а оскільки цього не відбулося, то виходило, що винайдена формула вже не працювала. Ми не цілковито погоджуємося із думкою Віктора Шпака, що «одіозний термін “українсько-німецькі націоналісти” проіснував аж до хрущовської відлиги» [44], тому що аналіз радянських і компартійних документів, публіцистичної та пропагандистської літератури засвідчує практичне «зникнення» штампу «українсько-німецькі націоналісти» вже на початку 1950-х рр. У «дослідженнях» радянських авторів 1960-х — 1980-х рр. з тематики українського націоналістичного руху вживалися терміни «українські буржуазні націоналісти», «бандерівці» та відверто лайливі означення на кшталт «зрадники», «запроданці», «жовто-блакитні банкроти» тощо.

Отже, проведений історіографічно-джерельний аналіз засвідчив, що запровадження пропагандистського кліше «українсько-німецькі націоналісти» пов'язане не з доповіддю Д. Мануїльського на нараді вчителів західних областей України 6 січня 1945 р., а відбулося значно раніше — навесні–влітку 1943 р. і стосується публікації брошури О. Богомольця «Радянська Україна і українсько-німецькі націоналісти в Канаді». Його поява зумовлена попередньо випробуваною практикою приписувати носіям ідеї української державної незалежності іноземне ангажування та прислужництво. Масштабне використання вказаного штампу на різному рівні зафіксоване упродовж 1944 р. Після повернення радянської влади в Україну та необхідності фактично повторної радянзації приєднаних у 1939–1940 рр. західних областей одним із перших завдань постала ідеологічна боротьба з українським націоналізмом. Тому вказана доповідь Д. Мануїльського не була піонером у застосуванні кліше «українсько-німецькі націоналісти», а сприяла розширенню сфери його застосування. Відтоді це пропагандистське кліше вже увійшло до робіт, присвячених українському націоналістичному руху і що важливіше — суспільної свідомості. Описаний штамп використовувався в радянсько-комуністичному

ідеологічному дискурсі до кінця 1940-х — початку 1950-х рр., коли від нього зумисне відмовитися на користь уже раніше апробованого більш «універсального терміну» — «українські буржуазні націоналісти».

Подальше дослідження окресленого питання у розрізі відміни вживання пропагандистського кліше «українсько-німецькі націоналісти» дозволить детальніше прослідкувати ідеологічну боротьбу радянсько-комуністичного режиму з українським націоналістичним рухом.

Джерела та література

1. Шаповал Ю. «Дорогі українсько-німецькі націоналісти» [Електронний ресурс] / Юрій Шаповал // Дзеркало тижня. — 2000. — № 49. — 15–22 грудня. — Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/dorogi_ukrayinsko-nimetski_natsionalisti.html. (дата звернення: 03.03.2021).
2. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали // Літопис УПА. Нова серія, т. 3 / Упоряд.: О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. — Київ; Торонто, 2001. — 652 с.
3. Шаповал Ю. Війна після війни. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / Юрій Шаповал // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). — Вип. 11. — Львів, 2004. — С. 184–200.
4. Горак В. УПА проти німецько-фашистського вермахту. Виникнення і крах легенди про «українсько-німецьких націоналістів» [Електронний ресурс] / Володимир Горак // Персонал. — 2006. — № 8. — С. 38–42. — Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?id=346>. (дата звернення: 01.03.2021).
5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — 660 с.
6. Русначенко А. М. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / Анатолій Русначенко. — Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. — 519 с.
7. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля / Г. Стародубець. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — 464 с.
8. ОУН і УПА в 1944 році: документи: в 2 ч. / Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук / Відп. ред. С. Кульчицький. — Ч. 1. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. — 292 с.
9. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.) / О. Іщук // Літопис УПА. — Львів; Торонто, 2011. — 944 с.: фотогр., табл. (Літопис Української Повстанської Армії. Бібліотека; т. 11).
10. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни / О. Ю. Ленартович. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2011. — 477 с.
11. Ленартович О. Ю. Теоретичні засади українського націоналізму [Електронний ресурс] / О. Ю. Ленартович // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — Луцьк, 2013. — Вип. 9–10. — С. 86–92. — Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/153581858.pdf>. (дата звернення: 04.03.2021).

12. Ковалевич Т. В. Український національно-визвольний рух 1944–1989 років у інформаційному просторі Української РСР: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ковалевич Тарас Васильович. — Львів, 2016. — 271 с.

13. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06 / Слободянюк Микола. — Київ; Запоріжжя, 2018. — 500 с.

14. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. В одній особі образ покоління. [Електронний ресурс] / Г. Гордасевич. — Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-617-538-377-3/978-617-538-377-3.pdf>. (дата звернення: 15.03.2021).

15. Філософська думка українських романтиків. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://studopedia.info/3-114748.html>. (дата звернення: 15.03.2021).

16. Дядиченко В. А. Мазепа Іван Степанович / В. А. Дядиченко // Радянська енциклопедія історії України / А. Д. Скаба (відп. ред.) та ін. — Київ: Головна редакція УРЕ, 1971. — Т. 3: Летичів — Розкопки. — С. 67.

17. Любченко В. Б. «Мазепинство» / Володимир Борисович Любченко // Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ: Наукова думка, 2009. — Т. 6: Ла–Мі. — С. 426–427.

18. Рибалка І. К. Петлюрівщина / Іван Климентійович Рибалка // Радянська енциклопедія історії України / А. Д. Скаба (відп. ред.) та ін. — Київ: Головна редакція УРЕ, 1971. — Т. 3: Летичів — Розкопки. — С. 371–373.

19. Стемпень С. С. Петлюра Симон Васильович / Станіслав Стемпень // Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ: Наукова думка, 2011. — Т. 8: Па–Прик. — С. 176–180.

20. Українська Повстанська Армія: історія нескорених / В'ятрович В., Грицьків Р., Дерев'яний І. та ін. — Львів: ЦДВР; СБУ; УІНП, 2008. — 86 с.

21. Богомолець О. Радянська Україна і українсько-німецькі націоналісти в Канаді / Олександр Богомолець. — Москва: Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943. — 14 с.

22. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. / пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. — Київ: Основи, 2003. — 437 с.

23. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). — Т. 1. — Київ: ПП Сергійчук. М. І., 2007. — 640 с.

24. Підпільні журнали закерзонської України, 1945–1947 // Літопис УПА. — Т. 16 / Ред. Петро Й. Потічний. — Торонто: Літопис УПА, 1987. — 608 с.

25. Мамонтов І. О. Український націоналістичний рух у протистоянні антидемократичним режимам у 1920-х — 1950-х рр.: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мамонтов Ігор Олександрович. — Львів, 2016. — 230 с.

26. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській обл., ф. 6, оп. 1, спр. 4284. Дело по обвинению Носинской Елизаветы Степановны, 1 июля 1944 г. — 18 сентября 1944 г., 51 арк.

27. Старжець В. І. Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнний період (1944–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Старжець Володимир Іванович. — Рівне, 2019. — 257 с.

28. Державний архів Житомирської обл., ф. П-1376, оп. 1, спр. 151, 259 арк.

29. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 67, оп. 1, спр. 39, 29 арк.

30. 3 позиції пролетарського інтернаціоналізму / К. Є. Дмитрук, І. І. Коломійченко, М. І. Панчук та ін. — Київ: Політвидав України, 1981. — 374 с.

31. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2: 1944–1945 / Под ред. А. Н. Артизова. — Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. — 1167 с.: ил.

32. Киричук Ю. Історія УПА. [Електронний ресурс]. — Тернопіль: [б. в.], 1991. — 55 с., [12] л. іл., фото. — Режим доступу: https://web.archive.org/web/20071026040100/http://lib.oun-upa.org.ua/kyryczuk/rozdil_3.html (дата звернення: 04.03.2021).

33. Сверстюк Є. Зерна українсько-ізраїльської «солідарності» / Євген Сверстюк // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: том III / Ред. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. — Мюнхен: Сучасність, 1983. — С. 313–319. (Бібліотека Прологу і Сучасності).

34. Радянський режим проти українського національно-визвольного руху. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_towa/strony_ukr01/his_ruch.htm. (дата звернення: 10.03.2021).

35. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України / В. Г. Дмитрук. — Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. — 1072 с.

36. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / В. В. Дзюбак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін.; відп. ред. С. В. Кульчицький. — Київ: Наукова думка, 2005. — 496 с.

37. Сава Христофорович Чавдаров: до 120-річчя від дня народження: біобібліографічний покажчик / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд.: Пономаренко Л. О., Пєєва С. П., Айвазова Л. М.; наук. ред. Рогова П. І. — Київ: Нілан-ЛТД, 2012. — 213 с. (Сер. «Видатні педагоги світу»; вип. 8).

38. Видання Головного Командування УПА // Літопис УПА. Нова серія, т. 1 / упоряд.: В. Галаса, В. Кук, Ю. Черченко. — Київ; Торонто, 1995. — 482 с.

39. Старка В. Рух Опору на території Східної Галичини в роки Другої світової війни: вибрані проблеми історіографії / В. Старка // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. — Вип. 9: Україна–Європа–Світ: творимо історію разом. Присвячується Євро-2012. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. — С. 296–304.

40. Киричук Ю. А. Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика / Ю. А. Киричук. — Львів: Добра справа, 2003. — 464 с.

41. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 6, оп. 1, спр. 28871. Дело по обвинению Крыжовой Домны Николаевны, 25 апреля 1945 г., 137 арк.

42. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 6, оп. 1, спр. 29161. Дело по обвинению Острогляд Ольги Филипповны, 31 июля 1945 г. — 1 сентября 1945 г., 85 арк.

43. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, ф. 5, оп. 1, спр. 9798. Дело по обвинению Войцеховского Павла Филипповича и Присяняк Михаила Ивановича, 6 марта 1946 г. — 30 мая 1946 г., 260 арк.

44. Шнак В. Об'єкт ненависті шовіністів усіх мастей. [Електронний ресурс] / В. Шнак // Урядовий кур'єр. — 1 січня 2019 р. — Режим доступу: <https://ukurrier.gov.ua/uk/news/obyekt-nenavisti-shovinistiv-usih-mastej/> (дата звернення: 10.03.2021).

References

1. Shapoval, Yu. (2000). «Dorohi ukrainsko-nimetski natsionalisty». *Dzerkalo tyzhnia*. — *Mirror of the week*, 49 (desember 15–22). Retrieved from: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/dorogi_ukrayinsko-nimetski_natsionalisti.html. (application date: 03.03.2021). [in Ukrainian].

2. (2001). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy 1943–1959. Dokumenty i materialy, Litopys UPA. Nova seriia* (Vol. 3, 652 p.). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].

3. Shapoval, Yu. (2004). Viina pislia viiny. Ukrainska Povstanska Armiia u borotbi proty totalitarnykh rezhymiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, (11)*, p. 184–200. Lviv. [in Ukrainian].
4. Horak, V. (2006). UPA proty nimetsko-fashystskoho vermakhtu. Vynyknennia i krakh lehendy pro «ukrainsko-nimetskykh natsionalistiv». *Personal — Personnel*, 8, p. 38–42. Retrieved from: <http://personal.in.ua/article.php?ida=346>. (application date: 03.03.2021). [in Ukrainian].
5. Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini*. Paryzh; Niu-York; Lviv. [in Ukrainian].
6. Rusnachenko, A. M. (2002). *Narod zburenyi: natsional'no-vyzvol'nyy rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Starodubets, H. (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia*. Ternopil. [in Ukrainian].
8. (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi: dokumenty*. (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
9. Ishchuk, O. (2011). Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.), *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Biblioteka* (Vol. 11). Lviv; Toronto [in Ukrainian].
10. Lenartovych, O. Yu. (2011). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny*. Luts'k. [in Ukrainian].
11. Lenartovych, O. Yu. (2013). Teoretychni zasady ukrainskoho natsionalizmu. *Istorychni studii Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 9–10, p. 86–92. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/153581858.pdf>. (application date: 04.03.2021). [in Ukrainian].
12. Kovalevych, T. V. (2016). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh 1944–1989 rokiv u informatsiinomu prostori Ukrainskoi RSR* [Ukrainian national liberation movement of 1944–1989 in the information space of the Ukrainian SSR] (*Candidates thesis*). Lviv. [in Ukrainian].
13. Slobodianiuk, M. A. (2018). *Antyfashystskyi rukh Oporu v Ukraini periodu Druhoi svitovoi viiny u vitchyzniani istoriografii* [Anti-fascist Resistance Movement in Ukraine during the Second World War in domestic historiography] (*Doctors thesis*). Kyiv; Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
14. Hordasevych, H. (2000). Stepan Bandera: liudyna i mif. V odnii osobi obraz pokolinnia. Retrieved from: <http://history.org.ua/LiberUA/978-617-538-377-3/978-617-538-377-3.pdf>. (application date: 15.03.2021). [in Ukrainian].
15. Filosofska dumka ukrainskykh romantykyv. Retrieved from: <https://studopedia.info/3-114748.html>. (application date: 15.03.2021). [in Ukrainian].
16. Diadychenko, V. A. (1971). Mazepa Ivan Stepanovych. *Radianska entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3: Letychiv — rozkopky, p. 67). Kyiv. [in Ukrainian].
17. Liubchenko, V. B. (2009). «Mazepynstvo». *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 6: La–Mi, p. 426–427). Kyiv. [in Ukrainian].
18. Rybalka, I. K. (1971). Petliurivshchyna. *Radianska entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3: Letychiv — rozkopky, p. 371–373). Kyiv. [in Ukrainian].
19. Stempien, S. S. (2011). Petliura Symon Vasylovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 8: Pa–Pryk, p. 176–180). Kyiv. [in Ukrainian].
20. Vyatrovych, V., Hrytskiv, R., & Derevyany I. (Comps.) (2008). *Ukrainska Povstanska Armiia: istoriia neskorenykh*. Lviv. [in Ukrainian].
21. Bohomolets, O. (1943). *Radianska Ukraina i ukrainsko-nimetski natsionalisty v Kanadi*. Moskva. [in Ukrainian].
22. Nitsshe, F. (2003). *Tak kazav Zaratustra; Zhadannia vlady*. Kyiv. [in Ukrainian].
23. (2007). *Roman Shukhevych u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1940–1950)*. (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].

24. (1987). *Pidpilni zhurnaly zakerzonskoi Ukrainy, 1945–1947*. In P. Potichny (Ed.), *Litopys UPA* (Vol. 16). Toronto. [in Ukrainian].

25. Mamontov, I. O. (2016). *Ukrainskyi natsionalistychnyi rukh u protystoianni antydemokratychnym rezhymam u 1920-kh — 1950-kh rr.: istoriko-pravove doslidzhennia* [Ukrainian nationalist movement in opposition to anti-democratic regimes in the 1920s — 1950s: a historical and legal study] (*Candidates thesis*). Lviv. [in Ukrainian].

26. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrkii oblasti, f. 6, op. 1, spr. 4284. [Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr region, fund 6, description 1, file 4284]. Delo po obvineniyu Nosinskoy Elizavetyi Stepanovnyi, 1 iyulya 1944 g. — 18 sentyabrya 1944 g.

27. Starzhets, V. I. (2019). *Borotba radianskoi vlady i ukrainskoho pidpillia za vplyv na osvittii prostir zachidnykh oblastei URSR u pisliavoiennyi period (1944–1953 rr.)* [The struggle of the Soviet government and the Ukrainian underground for influence on the educational space of the western regions of the USSR in the postwar period (1944–1953)] (*Candidates thesis*). Rivne. [in Ukrainian].

28. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. P-1376, op. 1, spr. 151. [State Archives Zhytomyr Region, fund P-1376, description 1, file 151].

29. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f. 67, op. 1, spr. 39. [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, fund 67, description 1, file 39].

30. Dmytruk, K., Kolomiychenko, I., & Panchuk, M. (Comps.) (1981). *Z pozytsii proletarskoho internatsionalizmu*. Kyiv. [in Ukrainian].

31. Artizov, A. N. (Ed.) (2012). *Ukrainskie natsionalisticheskie organizatsii v gody Vtoroy mirovoy voyny. Dokumenty*. (Vol. 2: 1944–1945). Moskva. [in Russian].

32. Kyrychuk, Yu. (1991). *Istoriia UPA*. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20071026040100/http://lib.oun-upa.org.ua/kyryczuk/rozdil_3.html (application date: 04.03.2021). [in Ukrainian].

33. Sverstiuk, Ye. (1983). Zerna ukrainsko-izraïlskoi «solidarnosti». *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti*. (Vol. III, p. 313–319). Miunkhen. [in Ukrainian].

34. (1999). *Radianskyi rezhym proty ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu*. Retrieved from: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr01/his_ruch.htm. (application date: 10.03.2021). [in Ukrainian].

35. Dmytruk, V. H. (2007). *Vony borolysia za voliu Ukrainy*. Lutsk. [in Ukrainian].

36. Kulchytsky, S. (Ed.) (2005). *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armiia: istorichni narysy*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

37. Ponomarenko, L. O., Pyeyeva, S. P., & Ayvazova, L. M. (Comps.) (2012). *Sava Khrystoforovych Chavdarov: do 120-richchya vid dnya narodzhennya: biobibliohrafichnyy pokazhchyk*. Kyiv: Nilan–LTD. [in Ukrainian].

38. Halasa, V., Kuk, V., & Cherchenko, Yu. (Comps.). (1995). *Vydannia Holovnoho Komanduvannia UPA, Litopys UPA. Nova seriia* (Vol. 1). Kyiv; Toronto. [in Ukrainian].

39. Starka, V. (2012). Rukh Oporu na terytorii Skhidnoi Halychyny v roky Druhoi svitovoi viiny: vybrani problemy istoriografii. *Ukraina–Evropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*, (9), p. 296–304. Ternopil. [in Ukrainian].

40. Kyrychuk, Yu. A. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka*. Lviv. [in Ukrainian].

41. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrkii oblasti, f. 6, op. 1, spr. 28871. [Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr region, fund 6, description 1, file 28871]. Delo po obvineniyu Kryzhovoy Domnyi Nikolaevnyi, 25 apelya 1945 g.

42. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrkii oblasti, f. 6, op. 1, spr. 29161. [Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr region,

fund 6, description 1, file 29161]. Delo po obvineniyu Ostroglyad Olgi Filippovnyi, 31 iyulya 1945 g. — 1 sentyabrya 1945 g.

43. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zhytomyrkii oblasti, f. 5, op. 1, spr. 9798. [Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in Zhytomyr region, fund 5, description 1. file 9798]. Delo po obvineniyu Voytsehovskogo Pavla Filippovicha i Prisnyak Mihaila Ivanovicha, 6 marta 1946 g. — 30 maya 1946 g.

44. Shpak, V. (2019). Obiekt nenavysti shovinistiv usikh mastei. *Uriadovyi kurier* — *Government courier*, 1 sichnia. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/obyekt-nenavysti-shovinistiv-usih-mastej/>. (application date: 10.03.2021). [in Ukrainian].

Kovalchuk Ivan (Zhytomyr)

Candidate of Historical Sciences (PhD in History),
Reader Department of History of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University

Introduction and use of propagandist cliché «ukrainian-german nationalists» in the soviet-communist ideological discourse as means to fight nationalist movement in Ukraine (historiographic analysis)

The article covers the topic of introduction and use of propagandistic cliché Ukrainian-German nationalists in the Soviet-communist ideological discourse. Based on the data from historiographical and source database we defend the point that the said cliché was introduced for the first time in 1943 and not in 1945 as it is usually stated in the most of the national studies. The spread of the cliché Ukrainian-German nationalists is related to the brochure Soviet Ukraine and Ukrainian-German Nationalists in Canada by O. Bogomolets, the member of the Academy of Sciences. The phrase was extensively used in different types of Soviet-communist documents of 1944. It has become mass spread after the report of the Foreign Commissar of USSR D. Manuyilskyi during the conference of teacher from the western Ukrainian regions on 6 January 1945. Since then it has gradually penetrated into the propagandistic political journalism and public conscience of the Soviet people. Cliché Ukrainian-German nationalists has become yet another instrument to fight Ukrainian Nationalist Movement, carrying on historic tradition of the Russian/Soviet propaganda that has previously created typological clichés — vygovtsi, mazepyntsi, petliurivtsi. The cliché has been used until the end of the 1940s — beginning of the 1950s, when it has gradually been refused by returning to the more general definition Ukrainian bourgeois nationalists.

Keywords: O. Bogomolets, historiography, cliché Ukrainian-German nationalists, KP(b)U, D. Manuyilskyi, OUN, Ukrainian SSR, Ukrainian nationalist movement, UPA.